

proving facts of relevant teaching courses at local universities, scholarly discussion of such topics in the theoretical and practical conferences and specialized international publications.

The etymology of the definition «sustainable development» was investigated. The need to distinguish sustainable development as a particular social phenomenon, the social process and sustainable development as a scientific concept, a scientific theory were emphasized by the authors. That is always advisable to distinguish between sustainable development in the ontological and epistemological terms. More complete description of sustainable development as a social phenomenon is advisable to analyze as a space-time dimension and must determine its quantitative and qualitative characteristics, creating a theoretical and methodological framework for modeling and forecasting of socio-economic development.

Key words: *sustainable development, stability, sustainability, the concept of sustainable development, social science, social process, social and economic system.*

Стаття надійшла 15 жовтня 2014 р.

УДК 303.01:005:330.131.7

І. О. Ревак

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

(Закінчення. Початок у № 1-2014)

Головне місце у системі економічної безпеки, безумовно, посідає об'єкт безпеки, або керований елемент, який зазнає впливу найрізноманітніших деструктивних чинників і котрий потребує постійного захисту з боку суб'єктів безпеки. Безпека об'єкта – це стан захищеності об'єкта від різноманітних загроз, за якого створені умови для його нормального функціонування. Безпека об'єкта гарантується і підтримується суб'єктом(ами) безпеки шляхом розробки та реалізації системи відповідних заходів.

Суб'єктами безпеки, відповідно до передбачених вітчизняним законодавством гілок влади та суспільних інституцій, є:

- органи законодавчої влади, які визначають на рівні законів основні напрями й механізми гарантування економічної безпеки;
- органи виконавчої влади, що визначають стратегію гарантування економічної безпеки та її реалізацію на рівні економічної політики;

– судові органи, які забезпечують дотримання законів у цій сфері, і прокуратура, що здійснює правовий контроль за їхнім виконанням;

– державні інститути, які виконують адміністративно-правові й правоохоронні функції;

– наукові колективи, що займаються дослідженням проблем гарантування економічної безпеки в теоретичній, методологічній і практичній площинах.

Загалом усі суб'єкти безпеки повинні не лише проявляти готовність і здатність захищати національні інтереси, протидіяти різним загрозам, а й підтримувати соціально-економічну стабільність у державі та сприяти максимальній реалізації інтелектуального потенціалу з метою зміцнення економічної безпеки та побудови національної економіки інноваційного типу. Без сумніву, ключова роль повинна належати державі, яка зобов'язана визначити (встановити) формат відносин між суб'єктами безпеки з питань гарантування економічної безпеки, сприяти узгодженню інтересів між ними та забезпечувати належне функціонування системи економічної безпеки.

Так, суб'єкти безпеки повинні здійснювати свою діяльність на основі визначеної стратегії та тактики. Стратегія економічної безпеки повинна здійснюватися відповідно до інтересів та пріоритетів суспільства і держави та бути спрямованою на досягнення встановлених цілей. Стратегія передбачає чітке обґрунтування цілей та завдань, розробку довгострокової політики держави щодо виявлення, попередження та усунення (ліквідацію) загроз економічній безпеці держави. Окрім цього, стратегія повинна охоплювати комплекс заходів превентивного характеру, що здійснюється усіма суб'єктами безпеки та систему заходів негайного реагування у випадку миттєвої реалізації загроз. Варто наголосити, що реалізація стратегії здійснюється за допомогою здійснення інститутами влади системи конкретних економічних, правових, адміністративних та інших заходів.

Тактика гарантування економічної безпеки передбачає застосування визначених процедур і виконання конкретних дій з питань гарантування економічної безпеки держави у близькій перспективі. Загалом розроблені стратегія та тактика гарантування економічної безпеки повинні відповідати чітко визначеній меті та окресленим завданням системи економічної безпеки.

Суб'єкти безпеки, що забезпечують дотримання національних інтересів, повинні дбати про цілковиту безпеку усіх об'єктів (у нашому випадку – інтелектуального потенціалу), використовувати весь наявний арсенал, відтак гарантувати економічну безпеку в цілому.

Центральне місце у системі економічної безпеки посідає механізм гарантування економічної безпеки, внутрішня структура якого представлена методами, важелями, засобами та функціями. Означений механізм є своєрідним умонтованим пристроєм багатофункціонального призначення, а також комплексом заходів в економічних інтересах держави, за допомогою якого суб'єкти безпеки гарантують безпечний стан і розвиток усіх об'єктів безпеки.

Так, дія механізму гарантування економічної безпеки повинна бути спрямована на збереження, розвиток і відтворення інтелектуального потенціалу як найважливішого стратегічного ресурсу держави.

Вагомими передумовами функціонування такого механізму є:

- обґрунтування стратегії та тактики гарантування економічної безпеки;
- виділення найважливіших індикаторів економічної, зокрема інтелектуальної безпеки;
- моніторинг чинників, що становлять загрозу економічній безпеці держави;
- здійснення економічної діагностики;
- аналіз показників результативності заходів із гарантування економічної безпеки держави.

Окрім цього, ефективність механізму гарантування економічної безпеки необхідно розглядати на таких трьох рівнях:

1 – стратегічному, що передбачає ухвалення концептуальних далекоглядних рішень щодо дотримання належного рівня економічної безпеки та безпекової дисципліни в державі;

2 – тактичному, що охоплює комплекс превентивних заходів і ліквідацію детермінованих (визначених) загроз у конкретний проміжок часу;

3 – оперативному, головне завдання якого – застосування оперативних заходів із ліквідації наслідків реалізації загроз, відшкодування завданих збитків.

У межах самої системи економічної безпеки важливого значення набуває процес розробки державної (або галузевої) політики, концепції, стратегії гарантування економічної безпеки, чи прийняття відповідних нормативних документів, резолюцій тощо, адже в умовах постійних викликів зростає необхідність безперервної діяльності із захисту національних інтересів та гарантування економічної безпеки в цілому.

На нашу думку, головне призначення механізму гарантування економічної безпеки полягає у створенні та реалізації умов щодо

нагромадження та використання інтелектуального потенціалу з метою гарантування вищого ступеня економічної безпеки держави.

Важливими компонентами механізму гарантування економічної безпеки є методи та важелі, що становлять собою систему прийомів та інструментів прямої дії на об'єкт(и) безпеки. Методи – це специфічні способи впливу суб'єкта безпеки, зокрема держави, на об'єкт безпеки – інтелектуальний потенціал – з метою гарантування сприятливих умов його розвитку та використання відповідно до визначених мети та завдань.

Дієвими методами, що активізують дію механізму гарантування економічної безпеки, на наш погляд, є:

- оптимізаційний метод – полягає у виборі (відборі) серед можливих траєкторій або трендів безпечного розвитку національної економіки оптимальної траєкторії. Він передбачає пошук найефективнішого (оптимального) рішення із застосуванням методів економіко-математичного моделювання та прогнозування;

- метод науково обґрунтованого планування та прогнозування економічної ситуації;

- програмно-цільовий метод – розробка важливих програм розв'язання найактуальніших економічних, зокрема інтелектуальних та інноваційних проблем гарантування економічної безпеки;

- функціонально-вартісний метод – вивчає функції об'єкта безпеки та способи їх ефективної реалізації;

- метод системного аналізу – передбачає комплексний підхід до залучення та раціонального використання усіх видів ресурсів, зокрема інтелектуальних;

- балансовий метод, в основі якого – узгодження потреб і ресурсів, зокрема інтелектуальних, щодо збалансованого економічного розвитку та гарантування економічної безпеки держави;

- метод дослідження рівноважного стану системи економічної безпеки – полягає у визначенні її рівноважної траєкторії, зрівноваженого або збалансованого економічного росту, інших динамічних процесів і явищ, що мають передбачуваний пропорційний характер;

- форсайт – метод, що охоплює елементи довгострокового індикативного планування і прогнозу, що дозволяє суб'єктам безпеки всіх рівнів ієрархії оцінювати напрями подальшого розвитку складної системи економічної безпеки, здійснювати якісне стратегічне планування, активно впливати на формування інноваційних інститутів, використовувати і постійно оновлювати відповідний інструментарій та методологію дослідження з метою досягнення синергетичного ефекту

в умовах динамічних нелінійних процесів, циклічних коливань, інтенсивного метаболізму зовнішнього середовища.

Важелі виступають особливим елементом механізму гарантування економічної безпеки, оскільки використовуються як спосіб зміни економічного стану об'єкта безпеки – інтелектуального потенціалу – в бік прогресивних зрушень всередині національної економіки, а відтак і досягнення вищого рівня економічної безпеки держави. Завдяки важелям відбуваються особливі зміни в економіці держави з метою досягнення позитивних результатів і на макро-, і на мікрорівнях. До основних важелів, які можна застосувати для гарантування економічної безпеки держави, належать: трансфер технологій, пряме іноземне інвестування, впровадження різноманітних інновацій (технологічні, інтелектуальні, організаційні, нові інтелектуальні продукти, нові процеси тощо), державні гарантії, кредитні пільги, гранти, податкове стимулювання, державно-приватне партнерство, нові форми кооперації та ін.

Невід'ємною складовою механізму гарантування економічної безпеки є засоби, або способи дії, для досягнення обраної мети, тобто дотримання безпечного рівня функціонування національної економіки та гарантування вищого ступеня економічної безпеки держави. Усі засоби можна розділити на:

- економічні (інноваційна, фіскальна політика);
- правові (закони, постанови, розпорядження);
- політичні (програми);
- адміністративні (норми, нормативи, стандарти).

Водночас засоби гарантування економічної безпеки можна класифікувати за ознакою прямого чи опосередкованого впливу. Так, до засобів прямого впливу на стан економічної безпеки належать державні замовлення, контракти, цільові інвестиційні програми, субсидії, ліцензування, квотування, нормативи, стандарти тощо. Засобами опосередкованого впливу виступають податки, норми амортизації, кредитні ставки, митні тарифи на ін.

Сутність механізму гарантування економічної безпеки держави розкривається через функції, які він виконує. До основних функцій цього механізму, на нашу думку, можна віднести: інформаційну, попереджувальну (превентивну), практичну, прогностичну, регулювальну, захисну, контрольну.

Зміст інформаційної функції полягає в постійному інформуванні суб'єктів економічної безпеки про реальні та потенційні загрози.

Попереджувальна (превентивна) функція пов'язана з ужиттям комплексу заходів, спрямованих на недопущення або зменшення

економічних втрат і з можливістю здійснення профілактичних заходів, спрямованих на попередження настання потенційних загроз в економічній сфері.

Практична функція механізму зводиться до наукового обґрунтування макроекономічної політики держави, зокрема інноваційної, розробки рекомендацій щодо застосування принципів і методів раціонального господарювання та підвищення рівня економічної безпеки.

Прогностична функція механізму виявляється у розробці наукових основ передбачення перспектив економічного розвитку в подальшому. По суті, вона зводиться до розробки прогнозів довгострокових програм економічного розвитку з урахуванням потенційних загроз.

Регульовальна функція полягає у посиленні взаємозв'язку економічної політики та основних напрямів інноваційного та соціально-економічного розвитку держави й адміністративно-територіальних одиниць.

Захисна функція механізму зводиться до гарантування внутрішньої і зовнішньої економічної безпеки, включаючи контроль за дотриманням законодавчих норм, а також у здатності механізму гарантування економічної безпеки захищати власні національні інтереси, національні цінності від внутрішніх та зовнішніх посягань. Захисна функція механізму забезпечення економічної безпеки є основною у кризовому стані економіки, в якому соціально-економічна ситуація призводить до надмірного незбігання суспільних потреб із можливістю їх задоволення, тобто супроводжується виникненням соціальних конфліктів і дефіцитів.

Контрольна функція механізму виявляється в контролі суб'єктів економічної безпеки за правильністю застосування економічних методів та важелів у конкретній ситуації, пов'язаній із захистом національних інтересів та запобіганню потенційним загрозам [15, с. 245–246].

Беззаперечно, механізм гарантування економічної безпеки здатний ефективно функціонувати за умови дотримання кількох умов, а саме:

- комплексність, тобто необхідність врахування усіх напрямів і форм прояву відносин, що впливають на стан економічної безпеки держави;
- системність, або врахування, взаємозв'язків і взаємозалежностей між компонентами внутрішнього та зовнішнього середовища;
- варіантність, або альтернативність, що передбачає розроблення кількох варіантів розв'язання суперечностей та протидії потенційним загрозам з найменшими втратами;

– пріоритет заходів, спрямованих на захист людини – носія інтелекту;

– прийнятний ризик під час застосування відповідного інструментарію з метою протидії загрозам.

Отже, механізм гарантування економічної безпеки характеризується сукупністю ефективного взаємоузгодженого інструментарію, що використовується для підвищення рівня економічної безпеки та гарантування на цій основі сприятливих умов для економічного і соціального розвитку, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та зростання добробуту громадян. Застосування механізму гарантування економічної безпеки зводиться до того, що держава намагається забезпечити його найбільш повну відповідність вимогам макроекономічної політики конкретного періоду, що передує повній реалізації її цілей і завдань.

На наш погляд, процес гарантування економічної безпеки повинен здійснюватися поетапно. Так, на першому етапі необхідно провести моніторинг стану економічної безпеки (діагностика загроз, розрахунків та інтерпретація економічних показників), на другому – визначити конкретні кроки (дії, заходи) щодо збереження або зміни параметрів економічної безпеки із застосуванням механізму гарантування економічної безпеки, на третьому – забезпечити реалізацію заходів із питань гарантування економічної безпеки, на четвертому – проконтролювати виконання ужитих заходів (ліквідація, нейтралізація загроз) з метою досягнення безпечного рівня функціонування усієї економічної системи держави. Розрізняють два види контролю:

– поточний – здійснюється безпосередньо під час виконання заходів щодо протидії загрозам і урівноваження системи економічної безпеки;

– підсумковий – здійснюється після реалізації комплексу заходів, що застосовувались для ліквідації та нейтралізації загроз з метою перевірки досягнутих результатів, їх відповідність обраній меті, а у випадку потреби – ухвалення рішення про залучення додаткового інструментарію для зміцнення економічної безпеки держави.

Здійснені дослідження дозволяють зробити висновок про те, що інтенсивність використання інструментарію механізму гарантування економічної безпеки значною мірою залежить від загальних умов та середовища, що сформувалися в державі, тобто від ступеня розвитку економічної системи, інституційного середовища, рівня інноваційності підприємницького сектора, соціально-політичного клімату тощо. Адже від того, наскільки коректно і правильно обраний інструментарій для гарантування економічної безпеки в конкретних умовах

залежатиме ефективність функціонування системи економічної безпеки в цілому.

На жаль, ефективному функціонуванню системи економічної безпеки перешкоджають численні деструктивні чинники (небезпеки та загрози), дія яких може розбалансувати чи вивести з рівноваги об'єкт(и) безпеки, або ж призвести до їх руйнування чи знищення. Саме тому необхідно виокремити найнебезпечніші дестабілізуючі чинники, виклики, які перешкоджають процесам нарощування та ефективного використання інтелектуального потенціалу, що виступає гарантом економічної безпеки в цілому.

Зауважимо, що основні види загроз економічній, зокрема інтелектуальній, безпеці України окремими штрихами згадуються в деяких документах вітчизняної нормативно-правової бази, зокрема в Законі України «Про основи національної безпеки України», Доктрині інформаційної безпеки, в проєкті Стратегії національної безпеки України та ін.

Загалом у загальній системі загроз економічній безпеці держави та інтелектуальній зокрема ключові загрози можна згрупувати за такими критеріями, як джерело виникнення (внутрішні і зовнішні); ймовірність настання (реальні та потенційні); тривалість дії (постійні та тимчасові); сфера охоплення (національні, регіональні, локальні); розмір завданої шкоди (катастрофічні, зі значними збитками, з незначними труднощами); можливість прогнозування (прогнозовані, непрогнозовані); ставлення до людської діяльності (суб'єктивні, об'єктивні) тощо. Без сумніву, цей перелік не вичерпується, швидше вимагає від суб'єктів безпеки загального моніторингу та швидкої (миттєвої) реакції на перші прояви розбалансування системи економічної безпеки.

Досліджуючи вплив негативних чинників на стан економічної безпеки держави, варто зважити на позитивний аспект такого впливу. На нашу думку, він проявляється у здатності системи економічної безпеки не лише протидіяти таким чинникам, а й адаптуватися до умов постійного динамічного руху системи та ймовірного її саморозвитку.

У зв'язку з цим актуалізується питання дотримання цілісності системи економічної безпеки та забезпечення ефективного її функціонування.

На нашу думку, ефективність СЕБ визначається поетапним виконанням логічно послідовних кроків, що передбачають:

– оцінку загроз економічній безпеці держави та можливих втрат у випадку їх реалізації (постійний моніторинг внутрішнього і зовнішнього середовища);

– аналіз та оцінку поточного стану економічної системи (розрахунок показників, що характеризують певний вид економічної безпеки, їх економічну інтерпретацію та порівняння з пороговими чи еталонними значеннями). До основних показників, що визначають стан економічної системи, можна віднести такі: питома вага видатків державного бюджету на науку до ВВП; питома вага видатків державного бюджету на освіту до ВВП; середній вік дослідників з науковим ступенем; середній термін експлуатації наукового обладнання; частка витрат на технологічні інновації у загальному обсязі промислової продукції; показник інноваційної активності промислових підприємств; частка інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції та ін.;

– розробку та періодичний перегляд граничних показників (кожних два-три роки);

– аналіз та оцінку відхилень фактичних значень показників економічної безпеки від граничних значень з метою відстеження динаміки змін та визначення відповідної тенденції (позитивної чи негативної);

– обчислення інтегрального показника рівня економічної безпеки (цей етап є необхідним у випадку визначення впливу різних складових економічної безпеки на загальний рівень безпеки; якщо ж дослідника цікавить стан і процес забезпечення окремого підвиду економічної безпеки, то цей етап можемо опустити). Такий розрахунок доцільно проводити раз у рік і порівнювати з попередніми роками;

– розробку та реалізацію комплексу заходів щодо гарантування економічної безпеки (передбачає прийняття комплексу дій (концепції чи стратегії) щодо протидії реальним загрозам економічній безпеці держави). З метою недопущення реалізації або настання потенційних загроз доцільно діяти на випередження, тобто мати в своєму арсеналі відповідний комплекс заходів.

Отже, об'єктивний процес гарантування економічної безпеки держави зумовлює використання системного підходу до відстеження усіх можливих загроз економічній безпеці та оперативного реагування на їх прояви за допомогою цілісного складного механізму забезпечення економічної безпеки держави в цілому.

Висновки. У період загострення внутрішніх і зовнішніх протиріч неабиякої актуальності набуває питання створення системи економічної безпеки. Ефективна та дієва система економічної безпеки виступає гарантом захисту національних економічних інтересів та економічної системи в цілому від реальних і потенційних загроз. Становлення та розвиток системи економічної безпеки процес складний, має

свою логіку та етапи впровадження, функціонує відповідно до сучасних потреб з урахуванням наявних економічних можливостей та існуючих вимог. Реальне впровадження інноваційної моделі національної економіки, раціональне та ефективне використання власного інтелектуального потенціалу, розвиток розгалуженої міжнародної співпраці у передових галузях і високих технологіях повинні стати пріоритетними напрямками зміцнення не лише інтелектуальної, а й економічної безпеки держави.

Стаття надійшла 11 квітня 2014 р.

УДК [338.45:620.9]:351.863(477)

**О. І. Руда,
Х. І. Цвайг**

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В НОВИХ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

Розглянуто економічні аспекти дослідження енергетичної безпеки України в умовах критичної зміни зовнішніх і внутрішніх факторів впливу. Визначено поняття енергетичної безпеки держави з точки зору економічної науки, окреслено її внутрішні і зовнішні виміри. Встановлено проблеми функціонування енергетичного сектора України в сучасних умовах та окреслено шляхи подолання визначених проблем, зокрема диверсифікацію постачання енергоресурсів, формування інституційно-правових умов нових правил гри на енергетичному ринку, які сприяють підвищенню енергетичної безпеки.

Ключові слова: енергетична безпека, гео економічні умови, диверсифікація постачання енергоресурсів, регулювання енергоринку, національний енергетичний ринок, Україна.

Постановка проблеми. Розвиток українського енергетичного сектора економіки гостро потребує переосмислення визначення стратегічних пріоритетів у контексті забезпечення національної безпеки країни, з огляду на нові геополітичні та гео економічні умови, що сформувалися впродовж останнього року. Перед нашою країною постала низка викликів в енергетичній сфері, без конструктивної і науково обгрунтованої відповіді на які існує велика загроза втрати нею енергетичної незалежності. Енергетична незалежність є фундаментальною основою побудови конкурентоздатної національної економіки, яка зможе забезпечити гідний рівень життя українському народові в умовах інтегрування держави до європейського економічного простору. З огляду